

שי צור

בצל התכלת העזה דברים בערב לכבוד "סבון" של יורם קניוק

"סבון" הוא ספר שבמרכזו סיפור לידה יוצא דופן, וגם הוא עצמו כמו הגיע אלינו במין סוג של לידה פלאית, מאוחרת, בזכות עדיה מנדלסון מעזו. היא ליוותה את בריאתו מחדש באופן חכם ומסור כל כך, שאפשרה לו לבוא לעולם בריא ושלם ויפה, ולא פחות מכך העניקה גם חיים חדשים למכלול יצירתו של קניוק.

אחד הדברים המרגשים בלידה מאוחרת של טקסט מוקדם הוא האופן שבו היא עשויה להאיר מחדש את היצירות המאוחרות יותר. משמח לגלות שאכן ב"סבון" כבר עולות כמה מהשאלות והסוגיות שהעסיקו את יורם קניוק לאורך כל יצירתו.

העיקריות והמעניינות שבהן, לדעתי, קשורות לעיסוק הייחודי והאינטנסיבי של כתיבתו בשאלת הבריאה, באמצעות ההתמודדות יוצאת הדופן שלה עם הסיפור של אדיפוס. היא יוצאת דופן משום שהיא חורגת מהפרשנות הפרוידיאנית המקובלת לסיפור הזה, ובעקבות זאת גם מהאופן שבו טיפלו בו רוב בני דורו הספרותי. קניוק בעצם חוזר לשאלות העקרוניות שנמצאות בבסיס המיתוס האדיפלי הקדום ומעניק להן לבוש חדש ועכשווי.

על פי פרשנותו המפורסמת של האנתרופולוג קלוד לוי־שטראוס למיתוס של אדיפוס, השאלה העיקרית שהמיתוס שואל היא שאלת המקור, כלומר מאיפה באנו, איך נוצרנו, או מי ברא אותנו. לוי־שטראוס טוען שהסיפור, על גרסאותיו השונות, מנסה להתמודד עם הסתירה בין התפיסה הדתית־מיתית, שלפיה מקור האנושות הוא מן האדמה, לבין הניסיון האנושי, שבהתאם לו בני האדם נוצרים מאיחוד של גבר ואישה.

אם להציג את הסוגיה העתיקה על פי הנוסח הקניוקי, הרי שמדובר בהתנגשות בין ההיבט היומיומי, הביולוגי, של הבריאה והלידה לבין הצד הפלאי והמסתורי שלה, הנס של חיים שמתהווים יש מאין, ושל גוף המתמלא באחת בחיים*.

---

* לא פחות מכך נוטה הספרות של קניוק – ו"סבון" בכלל זה – לבחון את ההתנגשות בין הצד הסתמי, היומיומי, הביולוגי־שגור, של המוות לבין הפלא הלא מובן של הגוף הכבה באחת, והתחושה שהמוות מכון על ידי חוקיות מסתורית או כוחות אפלים, גם אם הם אדישים ואכזריים ממש כמו אלו של הביולוגיה.

מכיוון אחר, בהקשר הקניוקי זהו גם הניגוד בין המקום שבו אנחנו נוצרים מהורינו ושייכים להם לבין השוני והמרחק שלנו מהם; בין האופן שבו עוצבנו על ידי ההורים והשולת המשפחתית עוד לפני שנולדנו, על ידי משא הסייטים, החלומות והתקוות שלהם, משא הסיפורים השתוקים שהם מורישים לנו, לבין ההתפתחות הטבעית שלנו; וכן בין האופן שבו מולידים ומגדלים אותנו לבין האופן שבו אנחנו בוראים את עצמנו מחדש, לא פעם מתוך המוות.

הספרות של קניוק שואלת גם על הסתירות בבסיס האתוס הציוני ומיתוס היליד העברי, ואורגת אותן לתוך הסתירות ברמה האישית: היא מאירה את מיתוס הלידה הזה כחזון מודרני, חילוני, שמשתוקק ליצור בארץ ישראל חיים חדשים, נורמליים, באור התכלת העזה, אך בה בעת מבוסס עד צוואר במוות ונמשך אליו, ומכיל יסודות לא רציונליים ופנטזיות על קימה מן המתים ועל בריאה של אדם חדש מאדמת המולדת או מהים; אדם שייבא מתוך משאלות וסיפורים ותכנון קפדני של תכונותיו הפיזיות והרוחניות. חזון שמבקש לגרש את היסודות הגלותיים של המיסטיקה והמאגיה, אבל גם שואב מהם באופן סמוי השראה.

נראה ש"סבון" עורך ניסוי כלים של ממש בשאלות האלה של הבריאה והמקור דרך האופן שבו הוא נארג סביב בואו לעולם של אבנר, הצבר שנולד כבר לתוך המדינה החדשה, מהבחירה של הזיווג שיליד אותן. וקניוק, שתורת הזיווגים חביבה עליו, מציג כאן כמה אפשרויות של שידוך בין ארבעת הגיבורים הראשיים שלו ובוחר מתוכן את זה של רותי ויוסף, יליד הארץ וניצולת השואה, שילוב מועדף בספרות ה"עתידי" שלו – דרך ההיריון המסוכן והלידה הרת הפורענות, ועד הבחירה של האם, ואולי של ההורים שיגדלו את התינוק – איה, הפאם פאטל הישראלית, ואדם, החייל הבריטי (מאוחר יותר יאחד לא פעם ביצירתו בין שני הזוגות האלה, כלומר בין הפאם פאטל לניצולת השואה, ובין הצבר לחייל, כמו למשל ב"בתו").

מצד אחד, הגעתו של אבנר לעולם היא תוצאה של חיבור פיזי ביולוגי פשוט בין גבר לאישה, יוסף ורותי. מצד אחר, היא מלווה בלא מעט אלמנטים פלאיים שלא היו מביישים גם את סיפור לידתו של גיבור מיתולוגי. כמו בסיפור של אדיפוס, מרחפת גם כאן קללה משפחתית – זו שרובצת בלי כל הסבר הגיוני על האמהות במשפחתה של איה שמתות בלידתן (וגם רותי מתבשרת עוד טרם כניסתה להריון שהוא עלול להרוג אותה). אך לא רק בקללה קמאית מדובר כאן, אלא גם בהתרחשות בעלת אופי ניסי: עצם הכניסה של רותי להריון והבאתו לכדי סיום נחשבות בעצמן לפלא בשל הניסויים שנערכו בה בהיותה במחנה הריכוז. היא עצמה אמנם מתה בלידה, אבל התינוק שורה, והרופא טוען שמדובר בלא פחות מנס. את ההיריון עצמו היא כמו חולקת עם חברתה איה,

שגם היא לא יכולה ללדת, וחווה איתה את כל הסימפטומים הפיזיים שלו. כראוי לגיבור מימי שנולד בלידה פלאית, שם אביו של אבנר הוא יוסף, כשם אביו של ישו, והוא גדל אצל הורים מאמצים.

אם לא די בכך, הרי שכשפוקדים את רותי צירי לידה מוקדמים והזוג מתבשר שייקח זמן עד שיתכפו, מחליט יוסף, שהוא כימאי וממציא, לעבור עם אשתו במעבדה שלו. אחרי שהוא עורך שם לצידה ניסויים בתמיסה כלשהי, תוקפים אותה צירים עזים עד כדי כך שהם בקושי מצליחים להגיע בזמן לבית החולים, ממש כאילו רקח איזה כישוף שהוביל ללידה עצמה.

לוי-שטראוס טוען שהדרך של המיתוס להתמודד עם הניגוד החריף בין שתי האפשרויות לאופן בריאתו של האדם היא להמיר אותו בניגוד חריף פחות, שהוא הניגוד בין יותר מדי דגש על קרבת דם, הקוטב המקביל לבריאה ביולוגית, ובין פחות מדי דגש על קרבה כזו, הקוטב המקביל לבריאה מיתית (כך למשל לשכב עם אמא זה קרוב מדי, לרצוח את אבא זה רחוק מדי).

לא מפתיע לגלות אפוא שהגיבורים ב"סבון" מיטלטלים שוב ושוב בין הקצוות האלה: איה, שלא הכירה את אימה, מאמינה שהיא עצמה הרגה אותה, וכך גם הרגה את התינוק שנולד לה, כלומר שהרגה אם ובן. מצד אחר, כילדה היא כל כך קרובה לאביה, עד שהוא מנסה להניק אותה, וגם כשהיא גדלה היחסים ביניהם חסרי גבולות עד כדי כך שכל זוגיות של מי מהם נתפסת כבגידה באחר. הדברים מסתבכים עוד יותר כשבגרותה של איה הקרבה הקיצונית הזו הופכת לנתק, והיא לא מקיימת עם אביה שום קשר למעט הכספים שהוא שולח לה. אימו של יוסף אוהבת אותו אהבה סמיכה כל כך עד שהיא מחניקה, אבל אביו דווקא מאשים אותו שהרג אותה. האב עצמו מכריז שבנו מת מבחינתו ומנתק איתו כל קשר, וגם יוסף, אמנם בלב כבד ומתוך שאיפה להיטיב עם אבנר בנו, מוסר אותו לאיה שתגדל אותו וכמו מתעלם מקיומו. רותי מצפה שאביה ימות ואינה רוצה איתו כל קשר, אך מצד אחר שולחת בצוואתה את יוסף (ובדיעבד גם את אבי, חברו), לסוג של מסע חוצה יבשות ומתעתע בעקבותיו, וכן הלאה. לוי-שטראוס אומר שכשסתירה או קונפליקט הם אמיתיים, גם הספרות אינה יכולה לפתור אותם. ואכן, הספרות של קניוק אינה מתימרת להציע פתרונות, אלא להאיר את השאלות; לא לפתור סתירות, אלא לחשוף אותן. אבל היא כן מציגה, לצד האפשרויות ההרסניות, הכושלות, להתמודדות עם החלקים הלא רציונליים והלא מובנים של הקיום, של הלידה ושל המוות שנדמים שלא כדרך הטבע, גם אפשרות מסוג אחר.

"סבון" מציג את שתי האפשרויות הללו בשתי סצנות מקבילות, בעיניי מהיפות בספר: זו החותמת את החלק הראשון (עמ' 174-178), וזו החותמת

את החלק השני (עמ' 299-307), ושתייהן מתרחשות באזור הדמדומים של בית הקברות.

בסצנה הראשונה, אחרי קבורתה של רותי מכותרים הגיבורים על ידי מה שנדמה כמופע אימים של כוחות האופל, נציגים של עולמות אחרים בתחתונים ובעליונים – העורבים, שליחי המוות המאיימים, שממלאים בהמוניהם את הברושים, חובטים בכנפיהם וצועקים, והקבצנים החיגרים והפיסחים, כפליהם הארציים, המכונים כאן מלאכי החבלה, שצווחים ומנופפים בידיים כמו ניצים, וצרים ומתנפלים על יוסף וחבריו.

הטקטיקות שמנסים החברים כדי להתמודד איתם נועדו כולן לכישלון: הניסיון לברוח מהקבצנים או לפייס אותם בנדבה; ההחלטה לירות בעורבים בתת-מקלע, מעשה שאמנם גורם להם לעזוב את הברושים, אבל בעקבותיו הם מכסים את עין השמש והופכים אותה לשמש שחורה.

לעומת זאת, בסצנה השנייה, שבה מוביל יוסף את יוזה, אביה של רותי, הליצן ניצול השואה, לאותו בית קברות ומכריח אותו להצחיק את קברה של בתו, מתרחש דבר אחר. מתוך הטירוף המשותף הזה של יוסף ויוזה, יוזה המוקיון נותן כאן את מופע חייו: הוא מנגן ורוקד ושר ומעלה מן האוב סיפורים מהעולם שחרב על מי ועל מה שאבד. שוב מכתרים אותם הקבצנים, אבל הפעם, לאחר המופע הזה, הם מפנים להם מקום בכבוד. שני האבלים, האחד מזועזע והשני זוחל, מפלסים את דרכם יחד החוצה מהמרחב האפל שבו כמעט נבלעו בחיים.

מה שמרגש ומאיר עיניים בתיאורה של אותה סצנה שחותמת את הרומן הוא שכבר בשלב המוקדם הזה ביצירתו של קניוק היא מסמנת את מה שיהפוך לתמצית האני מאמין שלה ביחס למה שיכולה וצריכה ספרות לעשות במיטבה; מה שקניוק עצמו קרא לו "קרקוס הגיהנום". כי את מה שנותר חידתי, לא מוסבר ולא מסתבר, מה שנדמה שאין בשבילו מילים, אין טעם ואפילו מסוכן לנסות לגרש או להביס אותו, לברוח או להתעלם ממנו, או לנסות להכניס אותו לתבניות רציונליות. הדרך היחידה לשרוד אותו ולהעניק לו ביטוי היא להמחזיז אותו כאחוזי דיבוק; להעלות מופע מחריד ומצחיק, מופע קרקס מטורף שמעלה אותו באוב באזור הדמדומים שבין החיים ובין המוות.

"סבון" הוא ספר שעוסק בשאלות על בריאה אבל מסתיים בבית קברות. אם יש מי שמסוגל להמשיך לברוא ולפרסם ספרים חדשים אחרי מותו, זהו יורם קניוק. עדיה אפשרה לו להיות כמו אחד הגיבורים שלו, ששולחים מסרים ומכתבים ואפילו ספרים שלמים אחרי מותם, ואני מאחלת לכולנו שישלח לנו עוד כמה איגרות כאלה מן העבר האחר.